

İslâm'da din eğitimi ve öğretimi, Mekke'de başladı; Medine'de gelişti. Bi'set (M. 610) ile Hz. Peygamberin vefatı (M. 632) arasındaki bu zaman içerisinde, gerek peygamberimiz ve gerekse İslâm muallimleri, faaliyetlerini bir metod dahilinde yürüttüler. Bu işin bir mevzuu, gayesi ve metodu vardı.

1 — MEVZUU :

a) Kitab (Kur'an-ı Kerim) di. Kitab, İslâm Peygamberi vasıtasıyla kullarına tebliğ edilmek üzere gönderilen Allah Kelâmıdır. Mü'minlerin ilk önce bunu öğrenmesi elbette lâzım idi.

Bir âyet-i kerimede: "Bu kitaptır ki, kendisinde hiç şüphe yoktur. O takva sahipleri için doğru yolun ta kendisidir (1)."

Başka bir âyette: "Bu (Kur'an-ı Kerim), halkı uyarmak için, mü'minlere de bir öğüt olmak üzere sana indirilen bir kitaptır. Artık bundan dolayı göğsünde bir sıkıntı olmasın (2)" denilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in içerisinde, İslâm'ın; itikad, ibadet, ahlak v.s. bütün prensipleri mevcuttur. Bunları bilmeden bir müslüman gibi yaşamaya imkân yoktur. Bu bakımdan yeni müslüman olanlara ve çocuklarına Kur'an-ı Kerim öğretilirdi. Hz. Peygamber, Kur'an-ı Kerim âyetlerini, arapların en kıymetli saydıkları şeylerden daha üstün tutarak, onları Kûr'an-ı Kerim öğrenmeye teşvik etmiştir. Bu hususta Ukbetu'bnü Âmir'in rivayet etmiş olduğu bir hadis çok şayan-ı dikkattir: "Biz, Suffa'da iken Hz. Peygamber mescidden çıktı, sofaya girdi: (Sizden hanginiz her gün günah işlemeksizin ve akrabalık bağlarını koparmaksızın, But-hân ve Akik'a kadar gidip orada iri hörgüçlü iki adet dişi deve getirmeyi ister?) diye sordu. (Ya Resulullah, biz bunu isteriz) dedik. (Öyle ise; sizden herhangi biriniz, Mescid'e

gittiğinizde, aziz ve yüce olan Allah'ın kitabından iki âyet öğrenir veya okursa bunlar, onun için iki deve den daha hayırlıdır (3)" dedi.

Kur'an-ı Kerim'in okunmasına, ezberlenmesine ve ilminin yapılmasına dair daha birçok hadis vardır (4).

b) Sünnet:

Sünnet, Hz. Peygamberin şer'i meselelerle ilgili olan sözleri, hareketleri ve tasvib ettiği başkalarının söz ve hareketlerinden ibarettir.

riyle karıştırılmaması için bir ikazdan başka bir şey değildir. Yoksa hadislerin yazılıp okunmasına Hz. Peygamber bizzat müsaade etmiştir. Abdullah b. Amr diyor ki: "Hz. Peygamberden işitip, aklımda kalmasını istediğim her şeyi yazıyordum. Kureys beni bundan menetti ve şöyle dediler: (Peygamberden işittiğin her şeyi yazıyorsun. Halbuki o beşerdir. İtidal üzere olduğu zamanda konuştuğu gibi öfkeli olduğu zamanda da konuşur). Bunu peygambere an-

İslâm'da Din Eğitimi ve Öğretimi

M. Zeki CÂNAN
(İst. Yük. İslâm Enstitüsü
Öğretim Üyesi)

Allah ile kulları arasında elçilik payesine eren, İslâm dininin tebliğcisi ve mübeşşiri bulunan Hz. Muhammed'in bu söz ve hareketleri büyük mânâ taşıyordu. Bunlar İslâm prensiplerinin tatbikatını gösteriyor ve tefsirini yapıyordu. İslâmiyeti iyi anlamak ve O'na uygun bir hayat yaşayabilmek için sünneti de bilmek lâzımdı..

Hz. Peygamberin sözleri ve hareketleri kendi zamanından beri yazı ile tesbit ediliyordu. Gerçi, hadislerin yazılmasının Hz. Peygamber tarafından men edildiğine dair bazı rivayetler varsa da bunlar, Kur'an âyetle-

lattığım zaman, parmağıyla ağzımı işaret ederek, (yaz, ruhumu yed-i kudretinde tutan Allah'a yemin ederim ki, buradan hakikattan başka bir şey çıkmaz.) diye buyurdu (5)."

c) Siret-i nebi ve bazı kırsalar:

İslâmiyeti talebelere daha iyi anlatabilmek için, Hz.

1 — Bakara : 2
2 — El-A'raf : 2
3 — Müslim : Kitab-u Salâtü'l-Müsafirîn ve Kasriha. c 2 Sf: 447-1955 tab'ı.

4 — Sünen-i İbni Mace: c. 1 Sf: 76-79 Baskı: 1952

5 — Sünen-i Ebi Davud-Babü fi kitabü'l-İlm c: 2 Sf: 286 Mısır 1952

Peygamberin hayatından, geçmiş peygamberlerin ve kavimlerin yaşayışlarından misaller vererek kıssalar anlatmak icabediyordu.

Hız. Peygamber bu işi bizzat yaptığı gibi, diğer muallimlere de yapmaları için tavsiyede bulunuyordu.

Evs b. Huzeyfe şöyle diyor: "Biz beni Sakif heyetiyle Rasulullah'a (S. A.) gittik. Mütefik heyetler Muğiretü'nü Şube'ye indiler. Beni Malik heyeti ise Hız. Peygamber tarafından, onlar için kurulmuş bir çadıra indirildi. Hız. Peygamber, her gece yatsıdan sonra bize gelir, ayakta durur ve yorulan ayaklarını değiştirmek suretiyle - ayakları yoruluncaya kadar bize ders verirdi. Ekseriya kendi kavmi olan Kureys'in kendisine karşı yaptıklarından bahsedirdi (6)."

Başka bir hadiste: Ebu Hureyre Hız. Peygamberin şöyle dediğini rivayet ediyor: (Beni İsrail'den de bahsediniz. Bunda sizin için günah yoktur (7)."

d) Yazı:

İslamiyetin zuhuru sırasında Hicazda "Hire Yazısı" ile "Nabti Yazısı" kullanılıyordu. Hire yazısına sonradan "Kufi" denilmiştir. "Kufi" yazısının ilk şekli olan "Hattı Satrancılı" Süryanilerde vardı. Daha ziyade mukaddes kitaplar bu yazı ile yazılırdı. Nabti yazısı ise muhabere, kayıt gibi diğer işlerde kullanılırdı (8). İlk yazılan Kur'an-ı Kerimlerin de bu Kufi yazı ile yazıldığını görüyoruz.

İşte Hız. Peygamber devrinde, muallimler tarafından verilen dersler bu çeşit yazılarla kaydediliyor ve talebelere de yine bu yazılar öğretiliyordu.

Bedir muharebesinden sonra Mekkeli esirlerin Medinelî çocuklara yazı öğretmeleri, Hız. Peygamberin emri ile Zeyd b. Sabit'in İbrani yazı ve lisasını öğrenmesi (H. 4) gerek Mekkeli, gerekse Medinelî birçok sahabinin yazı yazmasını bilmesi, yazının, mekteplerde talebelere öğretildiğini göstermektedir. Gerçi Hız. Peygamber

devrinde; bu, dini olan eğitim ve öğretim yanında, dini olmayan öğretim de vardı. İbrani dili ve yazısının öğretilmesi (9) çocuklara, yüzme, okutma ile ilgili sportif bilgilerin verilmesi ve hareketlerinin yaptırılması, hesap öğretilmesi (10) gibi faaliyetlerini sayabiliriz. Bu mevzuların bazılarını Yahudi olan muallimler veriyordu (11). Fakat bunlar konumuzun dışında kaldıklarından burada bahsedilmeyeceklerdir.

II — G A Y E S İ :

İslam dininin getirmiş olduğu itikad, ibadet ve ahlak prensiplerini yeni din salıklarına ve çocuklarına öğretmek, onları İslami yaşayışa intibak ettirecek şekilde terbiye etmektir. Bu gayeyi tahakkak ettirmek için yapılan ilmi çalışmalarda hiç bir zaman dünyevi bir gaye güdülmezdi. Allah rızası için yapılırdı. Zaten, ilim tahsil etmek her müslüman üzerine farzdı (12).

Kaab b. Malik'den rivayet edilen bir hadiste: "İlmi, âlimler arasında bulunup onu satmak için veya sefihlerle çatışıp onları yenmek için veyahut da şöhret yapmak, insanların dikkatini üzerine çekmek için tahsil eden kimsesi Allah Cenneme koyar (13)" buyurulmuştur.

Ebu Hureyre'den rivayet edilen başka bir hadiste ise: "Allah rızası için öğrenilmesi gereken ilimlerden birini, dünya malı elde etmek için öğrenen kimse, kıyamet gününde cennet kokusunu koklamaktan mahrumdur" (14) denilmektedir.

III — M E T O D U :

Hız. Peygamber devrindeki bu ilmi faaliyet devam ederken, eğitim ve öğretimde şart olan üç unsur, yani öğrenci - öğretmen - okul üçlüsü mevcuttu. Yalnız tedrisat o günkü şartlara göre yapıyordu.

a) Öğrenci:

Bunlara, "Talibu'l-İlm", "Fakih", "ehli Kurra" denilirdi. Büyük, küçük, kadın ve erkekten teşekkül eden bu topluluk, hemen hemen aynı şeyleri öğreniyorlardı. Kur'an okumak, anla-

mak ve ezberlemek. Hadis okumak ve anlamak. Yazı öğrenmek. Siyer ve kıssaları bellemek..

Öğrenci, öğrenmeye istekli olarak gelirdi. Bunların çoğu İslam Dinine yeni girmiş olanlardı. İlim karşılık beklenmeden tahsil edilirdi. İlim tahsil edenler icabında savaşa gitmezlerdi (15). Bunların İslam Dininde mümtaz bir mevkileri vardı. Ebu Derda'dan rivayet edilen şu hadis, öğrenciler içindir. Hız. Peygamber: "İlim tahsili için kim ki o yola girerse, Allah Cennet yolunu ona kolaylaştırır. Melekler, her iki kanatlarını ilim tahsil eden için vaz eder. Yerde ve göktekilerin hepsi ona istigfarda bulunurlar (16)."

b) Öğretmen:

Bunlara "rabbaniiyyun" (17), âlim, fakih, muallim ve ehlü'l-ilm denirdi. Muallimlerin ekserisi, Hız. Peygamberin ilim meclislerine devam ederek yetişen kimselerdi.

Bu ilk muallimlerin öğretim metodu, Rasulullahın metodu ile aynı idi ve derslerinde ise şu prensipleri takip ederlerdi.

1 — Talebelerin durumuna göre ve onlara bıkkınlık vermeyecek şekilde, ders zamanı tayin edilirdi.

Ebu Vail'den rivayet edildiği-

6 — Sünen-i İbni Mace-Kitabu İkamet'is-Salat - c: 1 Sf: 427 hd No.: 1345 Tab'i: 1952

7 — Sünen-i Ebi Davud - c: 2 Sf: 289 Mısır: 1952

8 — Cinci Zeydan - Medeniyet-i İslamiye Tarihi Terc. C. 3 Sf: 98-99

9 — Belazori - Fütuhu'l-Büldan Terc c. 2 Sf: 387

10 — İslam Ansiklopedisi Mes-cid maddesi Sf: 61

11 — İslam Ansiklopedisi Mes-cid Mad. Sf: 61

12 — Sünen-i İbni Mace C 1. Alimlerin faziletleri ve ilim tahsiline teşvik babı Hadis No: 224

13 — B Sadak. Taç Tercümesi c 1 Sf: 54

14 — B. Sadak. Tac. Terc. C. 1 Sf: 54

15 — Tevbe : 122

16 — Sünen-i İbni Mace c 1. Alimlerin faziletleri ve ilim tahsiline teşvik babı. Hadis No: 223

17 — Al-i İmran: 79

18 — Buhari. Kitabü'l-İlim. Bab:

ne göre: "Abdullah İbni Mes'ud, her perşembe günü halka ders verirdi. Adamın biri, "ey Eba abderrahman (İbni Mes'ud'un künyesidir), bize her gün ders vermez misin?" dedi. İbni Mes'ud, fakat, beni bundan men eden bir şey var. Size usanç vermiş olmyayım. Hz. Peygamberin bize usanç vermemek için yaptığı gibi, ben de dersi aralıklı olarak belli bir zamanda yapıyorum" dedi (18).

2 — İslâm dini öğretilirken daima kolaylık gösterilirdi. Enes b. Malik'den rivayet edilen bir hadiste: Hz. Peygamber "kolaylaştırın, güçleştirmeyin. Müjdeleyin, nefret ettirmeyin (19)" diye buyurmuştur.

H. Peygamber, Yemen'e muallim ve mürsid olarak, Ebu Musa el-Eş'ari ile Muaz İbni Cebel'i göndermiş ve onlara şöyle buyurmuştu:

"Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz. Halka müjdeler veriniz. Kendilerine göre bir dine salık olan insanlarla karşılaşacaksınız. Onları önce tevhide ve risaleti kabule davet ediniz. Bunları kabul ettikten sonra, her gün beş vakit namaz kılmak lâzım geldiğini anlatınız. Bunu da kabul ederlerse, zekât onların zenginlerinden alınıp, fakirlerine verilecektir. Mazlumların bedduasından kendinizi muhafaza ediniz. Çünkü mazlumların ahı ile Allah arasında bir perde yoktur (20)."

3 — Muallimler, Hz. Peygamberden duyduklarını, eksiksiz olarak ve bir şey ilâve etmeden talebelerine öğretirlerdi.

Enes B. Malik bir rivayetinde şöyle diyor: "Hz. Peygamberin, (Benim adıma bilerek yalan söyliyken kimse Cehenemde yerini hazırlasın) sözü, çok hadis rivayet etmeme mani oluyor (21)."

4 — Muallimler, dersi, ders-te öğretmeye çalışırlardı.

Enes B. Malik şöyle diyor: "Hz. Peygamber, bir şey söylediği zaman, insanlar anlayınca kadar üç defa tekrar ederdi (22)."

5 — Hz. Peygamber, yanlış

bir iş yapan veya yanlış bilgi edinen birini görünce ona o yanlışımı üç defa tekrar ettirir, sonra bunun yanlış olduğunu söyler ve doğrusunu gösterirdi (23)."

6 — Hz. Peygamber, dinleyenlere ekseriya sorular sorar, cevaplar alır ve ondan sonra ikna edici şekilde konuşarak soruları cevaplandırır.

Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir hadiste:

"Eshab: — Ya Rasulallah, biz rabbimizi görecek miyiz? dediler."

"Hz. Peygamber: — Gökte bir bulut yokken ayın on dördüncü günü ayı görmede bir şüpheniz var mı? dedi. "Yoktur" dediler. Yine bulutsuz bir zamanda güneşi göreceğinizden bir şüpheniz var mı? "yok" dediler. Bunun üzerine: (İşte siz, Allah'ı böyle açıkça göreceksiniz) dedi (24)."

Akrabalarını inzar için âyet-i kerime nazil olunca (25) Hz. Peygamber Safa Tepesine çıktı. Beni Haşim ile Beni Muttalib'i oraya çağırdı ve onlara: "Eğer ben şu dağın arkasında bir düşman var, sizi yağmaya gelmiş, dersem inanır mısınız?" dedi. Onlar: "Evet inanırız." dediler. Hz. Peygamber: Öyle ise sizi önünüzdeki kıyamet azabıyla uyarmaya memurum. Bana iman ediniz" dedi (26)."

7 — H. Peygamber ayakta durarak ders verirdi. Bazan da dinleyenlerin soruları olup olmadığını sorar, eğer soruları varsa cevaplandırır (27).

8 — Hatâ yapana karşı mülayim davranır ve hatâsını düzeltmesini isterdi.

Muaviyetü'bnu'l-hâkem es-sülemî diyordu ki:

"Cemaatla namaz kılarırken birisi aksırdı. Ben de: "Yerhamükellâh" dedim. Herkes bana baktı. Ben de "vay anam öldüm. Bana ne bakıp duruyorsunuz?" dedim. Ellerini uyluklarına vurarak beni susturdular.

H. Peygamberin namazı bitince "Anam babam sana fedâ olsun. — Ondan evvel veya sonra daha güzel öğreten bir

muallim görmedim. Vallahi beni ne azarladı, ne döğdü, ne de sövdü. Yalnız şöyle dedi: "Muhakkak şu namazda ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumak yararlı; insan sözünden hiç bir şey yararlımaz (28)."

9 — Kabilelere gönderilmek üzere muallim olarak seçilenler, Kur'anı en iyi bilenler olup âlim, muttaki ve sade yaşayanlardı (29). Bunlardan kendi kabilelerine gönderilen kabile reisleri de vardı. Meselâ:

Tufeyl b. Amr-i Devsi: Devs Kabilesine, Urvetü'bnu Mes'ud: Sakif Kabilesine, Amr b. Şehr: Hemedan Kabilesine, Demmam b. Sa'lebe: Beni Sa'd Kabilesine, Munkız İbni Rubban: Bahreyn'e, Sümame b. İ-sâl: Necid'e gönderilmişlerdi. Tebliğ, irşad ve tedris için yeni müslüman olmuş memleketlere gönderilen muallimler ise şunlardı (30):

H. Ali b. Ebi Talib: Hemedan, Cezime, Mezhec Kabilelerine, Muhacir İbni Ebi Umeyye: Yemendeki Herat b. Abdül Kılal Kabilesine, Muğire b. Şu'be: Necran'a, Muhise b. Mes'ud: Fedek ahalisine, Halid İbni Velid: Mekke'ye, Amr İbni As: Umman havalisine, Vebr b. Nu-

19 — Buhari. Kitabü'l-İlim. Bab: 11

20 — M. Şibli. Asr-ı Saadet c. 2 sf: 603

21 — Buhari. Kitabü'l-İlim. Bab: 39

22 — Buhari. Kitabü'l-İlim. Bab: 31

23 — Sahih-i Buhari muhtasarı tecriid-i sarih c: 2 Sf: 596 İst. 1928

24 — Sahih-i Buhari muhtasarı tecriid-i sarih c: 2 Sf: 662 İst. 1928

25 — Şuara : 214-215

6 — Lütfullah Ahmed - Hayat-ı H. Muhammed c. 1 Sf: 133-134

27 — Sahih-i Buhari Muhtasarı tecriid-i sarih c 2 Sf: 394-397

28 — Müslim. Kitabü'l-mesacid c. 1 Bab: 7 Hadis No.: 33

29 — M. Şibli. Asr-ı Saadet c. 2 Sf: 596-597

30 — M. Şibli. Asr-ı Saadet c. 2 Sf: 598

31 — Cirmi Zeydan. Medeniyet-i İslâmiye Tarihi c. 1. Sf: 235

hays: Basra Körfezi havasına.

C — OKUL ve DERS MALZEMESİ :

Okul, umumiyetle mescidlerdi. Hususî mektepler ve evlerde de eğitim yapıyordu. Mekke'de Hz. Peygamberin evi, Erkam'ın evi, Said b. Zeyd'in evi, Kâbe'nin yanı, Hz. Ebu Bekr'in haremdeki daireleri idi.

Medine'de ise, Es'ad b. Zure'nin evi, Küba Mescid'i, Halid b. Zeyd'in evi, Mescid'i Nebevi, Kabile mescidleri, Mescid'i Nebeviye bitişik sofa, Be-

dir muharebesinden sonra Medineli çocukların okuma - yazma öğrendikleri evler v.s. Bunlar birer okul sayılırlar. Yalnız bu irşad ve tedris işinin pazarlarda, yol kavşaklarında ve açık yerlerde de yapıldığı olurdu.

Öğretmenin söylediklerini kaydetmek için umumiyetle yazı malzemeleri kalem ile bir nevi kâğıttı. Kalem kamıştan yapılırdı. Mürekkebi kömür tozu (Es - Samğu) denilen yapışkan bir madde ve kandil isinden yapılırdı. Kâğıt ise: (Rakkun) de-

nilen deri idi. Kıbâti denilen kumaşlara da yazılırdı. Muallakât-ı Seb'a" bu kumaş üzerine yazılmıştı. Bu iki malzeme olmadığı zamanlar, tahta, kemik, pişkin toprak levhalar, geniş beyaz taşlar üzerine de yazı yazmak âdetti (30).

Mamafih, Çinli'ler kâğıdı milattan önce biliyorlardı. Müslümanlar, Semerkand'ı fethettiklerinde orada kâğıt kullanıyordu. Ticaretle uğraşan Mekkeliler, Suriye, Yemen ve Bahreyn'e gidip geldiklerine göre kâğıttan habersiz değillerdi...

VARLIKTAKİ ESRARLI TEKÂMÜL

Ol ki baştan başa dün karla kefenlenmişken,
Tatlı her nağmeyi çalgın boralar yenmişken,
Ölü toprak, yeniden can bularak silkindi,
Gök yüzünden yere tabtaze baharlar indi...
Her taraf neş'eli renklerle bezendikçe bütün,
Bahçeler, bağlar, ağaçlar yapıyor sanki düğün..
Yetişen körpe filiz, bahçede boy gösteriyor,
İhtiyar bahçıvanın azmine kuvvet veriyor...
Fıskıran varlığı, gündün güne serpildikçe,
Bahçıvan, taze hayat şartını tam bildikçe,
Serer etrafa yarın, tatlı, ılık gölgesini
Kuşların, mest olarak dinler, ilâhî sesini..
Filiz artık kocaman bir ağaç olmuş yaşıyor,
Var oluş sırrı, bütün zerrelere taşıyor.
Dallar, esrarlı buharlarla yeşillendikçe,
Bin gümüş tülle sarar ufkunu, mehabetli gece...

Genç nesil; işte bu şakrak filizin aynı eşi,
Ma'neviyyatdır onun, neşv-ü nemalar güneşi..
İ'tinalarla eğer, neşv-ü nema bulmuşsa,
Hâin ellerden asıl çevresi kurtulmuşsa,
O ilâhî güneşin feyzini gösterdiği an,
Bin çiçek bahçesidir milletin ufkunda cihan.
Görmek isterse eğer millet, o mes'ud yarım,
İyi bilmek gerekir taze hayat şartlarını...
İntibak etmeyen âlemde hayat şartlarına,
Yatalaklar gibi, teslim olur elbet yarına..
Bugünün nesli, yarın, gürbüz ağaçlar gibidir
Fıtratın sırrı bu, mutlak vatanın sahibidir.
Hep bu varlıktaki esrarlı tekâmül seyri,
Erdirir ruhuna sahip yaşayan her devri...

Ali Ulvi KURUCU

Not :

Bu şiir, muhterem şairi tarafından mecmuamız için yazılmıştır. Bundan böyle her sayımızda değerli şair'den bir şiir sunacağımızı okuyucularımıza müjdeleriz. İ. M..